

A császárkori kutatás története Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében

Eszter ISTVÁNOVITS

A nyíregyházi Jósa András Múzeum Magyarország egyik legrégebbi múzeuma. Jogelődjét, a Szabolcsvármegyei Múzeumot, illetve a Szabolcsmegyei régészeti egyletet 1868-ban hozták létre. Ahogy a múzeumalapító és névadó, Jósa András írta: „1868. decz. 1-én b. Vécsey József id. elnök, Tokaji Nagy Lajos id. titkár, Czóbel Albert anarcsi, Elek Pál demecseri, Horváth Imre anarcsi, Mészáros Dániel szakolyi, Ónody Bertalan t.-löki, Szilvási János t.-eszlári földbirtokos urak, Gräffl József bashalomi nagybérlo, Györgyeni Ignác kis-várdai, Simon Endre nyíregyházai, Támár Imre n.-kállói r. kath. plebános urak, Uray Tamás törvényszéki bíró, és az én csekély személyem megalakítottuk a Szabolcsmegyei régészeti egyletet.”¹

Az alapítás időpontjában Jósa András már komoly gyűjteménnyel rendelkezett. Magához az alapításhoz a végső lökést pedig épp egy császárkori lelőhely kutatása, nevezetesen a geszterédi ásatások adták. Jósa András, a kórházegylet főorvosa egy beszélgetés alkalmával mesélt főispán barátjának, báró Vécsey Józsefnek a *Geszteréd* határában található hat kunhalomról, melyek a hagyomány szerint azoknak a földi maradványait rejtik, akik 1086-ban – a később szentté avatott – László király kunok elleni győztes csatájában maradtak a csatatéren. Jósa és Vécsey megállapodott, hogy érdemes volna megkutatni ezeket a halmokat.²

A geszterédi feltárást a főispán költségén 1868 novemberében végezték. A Nemzeti Múzeum őre, Römer Flóris örömmel fogadta a hírt, hogy „...támadtak a vidéken is férfiak, kik annyi értelemmel és ügyszeretettel pártolják a régészetet”, s az akkor meginduló Archaeologiai Értesítő első számában beszámolt az ásatásról (1. kép).³ Römer Flóris buzdítása és a leletek okozta öröm hatására még ugyanez év decemberben megalakult a megyei Régészeti Társulat, illetve hivatalos nevén a Szabolcsmegyei Régészeti Egylet.

Az akkor létrehozott „Régészeti Egylet” máig működik, jogutóda a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Múzeumok Igazgatósága, melynek központi intézménye a nyíregyházi Jósa András Múzeum. A geszterédi leletek híre pedig azóta bejárta a világot és csaknem folyamatosan a szakmai érdeklődés középpontjában áll.⁴

A római fegyverekkel (lándzsa, pajzs, ónixköves hüvelyű kard, sarkantyú) felszerelt barbár harcos sírjának pontos keltezése máig vitatott (1. kép).⁵ A datáláshoz figyelembe kell vennünk a mellékletként elhelyezett edényt, ahogyan azt Jósa András is tette. Ő így írt: „egy a római terra sigillatához hasonló, de nem mázos, némileg levestál alakú, kis talpú edényt lehetett összeállítani, pereme alatt körül benyomkodott u.n. ökörszem díszítéssel, ez alatt pedig felösmérhetetlen, elmosódott benyomkodásokkal. Származási korát dr. Römer Flóris meg nem állapította, de pár év múlva, pár hetet Berlinben töltve, egy ottani múzeumban hasonló nagyságú, alakú, vastagságú, domború díszítéssel ékített fényes felületű edényt láttam, a melynek pereme alatt a Geszterédhez hasonló u.n. ökörszem ornamentika futott körül. Rögtön futottam az akkori ottani Römerhez, aki azt mondta, hogy az ő edényük Mainzból került, V-ik századbéli római érme társaságában; a geszterédi edény azonban csak V-ik századbéli barbár utánzat; mert a rómaiak edényeiket nem benyomásosan, hanem domborúan díszítették.” Így lett akkoriban „hun vagy gó” temető a geszterédi.⁶

Bár Jósa András közel három évszázadot tévedett a keltezésnél, azonban a módszer, amelyet alkalmazott máig modern és helytálló. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen nagy ismeretanyaggal rendelkezett, a kor színvonalához képest mennyire jól dokumentált és megfigyelt ásatásokat folytatott, csak sajnálhatjuk, hogy korszakunk leletei kevésbé keltették föl érdeklődését, mint a bronzkori vagy honfoglalás kori emlékek, melyekkel odaadón foglalkozott. „Úgy látszik, hogy a Kr. utáni első századokban egészen a honfoglalás idejéig gyér volt a népesség, mert ebből az időszakból igen csekély számú leletek vannak.” – írja.⁷ Bár a múzeumba bekerült leletek száma valóban nem volt nagy, s ezek is kevésbé

¹ Jósa 1899. 1–2.

² Az ásatás hátteréről részletesen lásd *Jósa 1899.1–2., Kiss 1965. 2–4.*

³ Römer 1869.

⁴ Legutóbb Carnap-Bornheim 2001. – a korábbi irodalommal.

⁵ Igaz, ma már csak úgy merül föl a kérdés, hogy a II. század végére – III. század elejére vagy ennél korábbanra, kizárólag a II. századra lehet-e keltezni a leletegyüttest (Carnap-Bornheim 2001. – további irodalommal).

⁶ Jósa 1978. 198–201.

⁷ Jósa 1900. 14.

voltak látványosak, mint a bronzkincsek vagy a honfoglaló veretek. A keltezésükkel és etnikai meghatározásukkal is hadilábon állt még a kutatás. Maga Jósa gyakorta La Tène ízlésűnek írja le a császárkori darabokat. Ami pedig az etnikai meghatározást illeti, természetesen a Hampel József-féle azonosítást alkalmazza, s panaszkodik: „a szármata–hunnkori griff- és növény-inda-motívummal ellátott szíjdíszítésekre nálunk még nem akadtunk, míg tőlünk délre és nyugatra számos lelettel számolnak be. Úgy látszik, hogy hunn–szármata elemek nálunk nem tanyáztak.”⁸ Amikor ezeket a sorokat 1900-ban leírta, valóban nem volt különösebben nagy számú császárkori lelet a múzeumban, azonban olyan fontos darabok lapultak köztük, mint pl. a Nyíregyháza–Lovaskaszárnya területén talált sírok mellékletei, köztük egy aranyfedlapos kétkarú fibula,⁹ az orosi ásólelet¹⁰ vagy a germán (vandál) területről, a megye keleti feléből származó kékcsei¹¹ vagy a tiszakanyári¹² síregyüttes.

Van azonban a császárkori kutatásnak egy olyan területe, mely nagyon sokat köszönhet Jósa Andrásnak: a halmos temetkezések kutatása. Rendszeresen és nagy érdeklődéssel foglalkozott a Szabolcs megyei halmokkal.¹³ A geszterédi kurgánokról a fentiekben már beszámoltam. Jósa András másik híres császárkori „halmos lelete” a gávai Kató-halomból került elő. Az itt elhantolt harcos sírját másodlagosan ásták bele egy korábbi kurgánba.¹⁴ Gyűrűs markolatú kardja a Kárpát-medencében ritkaságnak számít. Alighanem korábbi, sztyepei hazájából hozhatta magával tulajdonosa Sajnos a legtöbb halom megásása kevesebb eredménnyel járt. Többségüket teljesen kifosztották, s csupán egy-két apró jel utal arra, hogy ott is császárkori temetkezést pusztítottak el a rablók. (Például a Bököny–Micske-pusztai kurgán vagy a Nyíregyháza–orosi Nyírjes–Névtelen-halom stb.).¹⁵

Ha a császárkori leletek nem is voltak olyan látványosak, mint a bronzkoriak vagy a honfoglalás koriak, annál gazdagabb volt a Jósa-gyűjtemény az V. századi leletekben. A világszerte ismert gávai, zalkodi, székelyi, vencesellői tárgyakhoz hasonló darabok azóta sem gyarapították múzeumunkat.¹⁶

A múzeumigazgató nemcsak begyűjtötte e tárgyakat, hanem példás gyorsasággal igyekezett ezeket közzé is tenni.¹⁷ Ennek köszönhetően a tárgyak túlnyomó többségének pontos bekerülési körülményeit is ismerjük. Az ún. Alispáni Jelentéseket¹⁸ évente, illetve félévente adta ki a vármegye alispánja. A Jelentésekben külön fejezetet szenteltek a múzeumügynek: az adott év gyarapodásairól, eseményeiről, tevékenységéről a múzeumigazgató írta meg az összefoglalót. Jósa András, majd utódja, Kiss Lajos múzeumában ezeket a jelentéseket rajzos leírókartonok egészítették ki (2–3. kép).¹⁹ E kartonokon több esetben fénykép is szerepel, Jósa András ugyanis elkészítette a gyűjtemény legértékesebb darabjainak felvételét, s egy-egy fotópéldánnyal ellátta a rajzos leírást.

1911-ben Jósa András mellé múzeumörként kinevezték Kiss Lajost. A háború azonban közbeszólt, az új múzeumórt behívták katonának, csak 1918-ban tért ismét vissza a nyíregyházi múzeumba.²⁰ Mester és tanítványa így is közel 6 esztendeig dolgozott együtt.²¹ Nem véletlen, hogy a jó hagyományok – a leltárkönyv vezetése, a rajzos kartonok készítése stb. – Kiss Lajos alatt sem szakadtak meg. A császárkori gyűjtemény gyarapodott tovább, bár a publikációk száma megcsappant. Kiss Lajos igazgatósága alatt került be az Apagy–Peckés-tanyai leletegyüttes,²² mely szórványos volta ellenére is jelezte, hogy a Felső-Tisza-vidék császárkori telepényeinek eltérnek a Közép- és Dél-Alföldön megszokottaktól. Egyrészt megjelennek a közeli Dacia provincia importjai, másrészt

⁸ Jósa 1900. 16.

⁹ Bóna 1986. 61. 14. kép.

¹⁰ Pető 1971.

¹¹ Istvánovits–Kulcsár 1987/89. 55. – a korábbi irodalommal.

¹² Jósa 1899. 27.

¹³ Jósa 1897.

¹⁴ Jósa 1915., Istvánovits 1984/86. 96–97. – a korábbi irodalommal.

¹⁵ Jósa 1897., Párducz 1950. 61–65.

¹⁶ Jósa 1897., Párducz 1950. 61–65.

¹⁷ Jósa András irodalmi munkásságára vonatkozóan lásd a Csallány Dezső által összeállított bibliográfiát: Jósa 1958a, illetve a napilapokban közzétett tanulmányainak gyűjteményét: Jósa 1958b., Jósa 1968., Jósa 1978. A bibliográfia és a hírlapi cikkek egy része olvasható a Jósa András Múzeum honlapján a web- könyvtárban <http://jam.nyirbone.hu/jam/archivum/biblio/index.html>.

¹⁸ Szabolcsvármegye alispánjának jelentése a vármegye közigazgatásának évi állapotáról.

¹⁹ A Magyar Nemzeti Múzeum öre, Hampel József nem véletlenül állította példaképpen a többi múzeum elé épp a Szabolcs vármegyeit: Hampel 1871. Hampel József dolgozata látható a Jósa András Múzeum honlapján, a web-könyvtárban (<http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/E-konyvt.html>).

²⁰ Németh 1993. 360.

²¹ Németh 1981.

²² Publikálására csak egy fél évszázad elteltével került sor: ISTVÁNOVITS 1990/92.

számolnunk kell a szarmatákra nem jellemző, más típusú (olykor pecsételéssel jellemezhető) kerámiával. Kiss Lajos igazgatósága idején jó néhány olyan temetkezés is felszínre került, amelyekről már pontosabb megfigyelésekkel is rendelkezünk (Balsa–Dögtér 9 sír, Oros–Harangod, Tiszalök–Vásárhalm, Érpatak–Zsindelyes-tanya stb.).²³ Az e sírokban talált tárgyak közül külön említhetjük a tiszalöki svasztika- és alföldi típusú számszerjű fibulákat, melyeket egy szokatlan módon, fejjel K-re fekvő váz mellett találtak.²⁴ Az érpataki temetkezések különlegességei pedig a dák jellegűnek meghatározott edénymellékletek voltak.²⁵

Az V. századi leletek száma is megnőtt. Elsősorban a nyíregyházi stadion építkezése során talált temetkezést kell itt megemlítenünk. Egy női sírban a nyakláncon, bronzcsengőkön és orsógombon kívül jól keltezhető, ún. Csmi–Brigetio típusú kicsi tükör és egy besímított korsó került elő.²⁶

A II. világháború pusztításai ugyan teljesen nem kerültek el a nyíregyházi múzeumot sem, de a gyűjtemény újrendezése után tisztázódott, hogy ezek mértéke viszonylag kicsi. Kiss Lajos 1945-ben visszatért a múzeumba, de 3 év múlva áthelyezték őt a Magyar Néprajzi Múzeumba. Ekkor Nyárády Mihályt nevezték ki a múzeum élére, s mellette dolgozott – bár rövid ideig – Nováki Gyula segédmuzeológus. A múzeumok államosításakor (1951-ben) Nováki Gyulát Risztics Emília váltotta föl. Régész tehát folyamatosan dolgozott a múzeumban.

1950-ben megváltozott – bővült – a múzeum gyűjtőköre is. 1950-ben alakult ki ugyanis a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe, amikor egyesítették Szabolcs-Ung és Szatmár-Bereg-Ugocsa vármegyét.

A háborús évek és az azt követő időszak a szabolcsi császárkori leletek gyűjtését természetes módon lefékezte. (Kivételt jelent az 1948-ban megtalált gazdag V. századi női sír Tiszalökön.²⁷) Ugyanakkor sajátos módon épp ekkoriban jelentek meg a Kárpát-medencei teljes szarmata leletanyag korpuszai, s az összegyűjtött hatalmas mennyiségű adat értékelése Párducz Mihály tollából. Ezekben – természetesen – ott szerepelnek a szabolcsi darabok is.²⁸ Elegendő azonban egyetlen pillantást vetnünk az itt közzé tett lelőhelyterképekre, hogy belássuk: a Felső-Tisza-vidék nagyobbik része fehér folt, s ahonnan vannak leletek, azok sem túl nagy számban.

A nyíregyházi múzeum a Magyar Nemzeti Múzeum és a szegedi Mórá Ferenc múzeum mellett az ország harmadik olyan intézménye, ahol – rövid időszakoktól eltekintve – ásatásokat végző szakember múzeumigazgató irányította a munkát. Jósa András, Kiss Lajos, Csallány Dezső, Dienes István és Németh Péter egyaránt tekintélyes szakirodalmi munkássággal rendelkeznek. Igazgatóságuk alatt a gyűjtemény császárkori leletei folyamatosan szaporodtak. 1954-től Csallány Dezső irányította a munkát a múzeumban. Alapvető változást jelentett az ettől az időszaktól megkezdődő ásatások sora. Valamennyit itt nem sorolom föl, csupán néhány nagyobb feltárást említek, melynek során császárkori leletek láttak napvilágot. Így Fényeslitkén Patay Pál, Kisvarsányban és Oroson Korek József, Tiszavasváriban Makkay János és Kalicz Nándor,²⁹ Rétközberencsen Kalicz Nándor, a Nyíri Mezőségben (Tiszadadán, Tiszadobon, Tiszavasváriban) Gombás András, Tiszalökön Méri István, Tiszaeszláron Kovalovszki Júlia végzett feltárást. E mellett rendszeresen bekerültek kisebb leletanyagok, szórványos tárgyak is a múzeum raktárába.

Az 1960-as években került sor Csallány Dezső kezdeményezésére a megyei tájmúzeumi hálózat kialakítására is. Új múzeum alakult régészeti gyűjteménnyel Vásárosnaményban, Tiszavasváriban, Kisvárdán és Nyírbátorban. A császárkori leletek gyűjtésében főként Tiszavasváriban Gombás András jeleskedett, Vásárosnaményban pedig Csiszár Árpád. 1969-ben a kisvárdai múzeumigazgató, Makay László révén értesült a múzeum egy olyan V. századi leletről, mely unikum, s mely azóta bejárta az egész világot. Kisvárdá határában, a Daruszigeten a tőzeg csaknem épen konzerválta egy germán kislány koporsóját. A koporsóra egy besímított, nyakpárnás korsót helyeztek.

²³ A leletek és rájuk vonatkozó adatok módszeres összegyűjtése megtörtént (ISTVÁNOVITS 1986.), azonban a munka máig kéziratban maradt.

²⁴ Istvánovits 1984/86. 99. Szabolcs megye legkorábbi (II. sz. végi) szarmata leletei közé tartoznak.

²⁵ Bóna 1986. 56.

²⁶ Csallány 1958. 85. I: 10–20., II: 4.

²⁷ A leletek – gyöngyök, sokszögömbös arany fülbevaló, bronztükör, két lemezfibula, aláhajlított lábú fibula aranyozott ezüstcsat, karperecpár, tűtartó, orsógomb – a Magyar Nemzeti Múzeumba kerültek: Kovrig 1951.

²⁸ Párducz 1941., Párducz 1944., Párducz 1950.

²⁹ Makkay János külső munkatársként több hónapon át dolgozott a Jósa Múzeumban, Kalicz Nándor pedig 1955 és 1957 közt a múzeum segédmuzeológusa volt.

A lányka hajába fésűt tűztek. Cipőjét csattal fogták össze, lábához fatányéron kést és pár szem mogvorót helyeztek.³⁰

Az 1960-as évek második felében került sor a megye addigi legnagyobb léptékű feltárására, épp egy császárkori lelőhelyen. Beregsurányról van szó, a kiterjedt fazekastelepről, ahol Csallány Dezső több mint félszáz kemenecét tárt föl.³¹ A beregsurányi feltárás nyomán vált egyértelművé, hogy a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe több különféle kultúra találkozási szférája volt.

A szarmata foglalás előtti időből származó leletek száma területünkön máig csekély, s etnikai meghatározásuk komoly nehézségekbe ütközik. Beregsurány–Barátság-kertben Csallány Dezső a fazekaskemenecék mellett két épület maradványait is föltárta. Ezek leletanyagát egy sarkantyú alapján datálhatjuk az I. századra. Maga Csallány Dezső úgy vélte, hogy a beregsurányi leletek egyetlen településhez tartoznak, s a vandálokhoz köthetők.

Ugyanezen a lelőhelyen 1995–96-ban a határállomás építését megelőzően nagy felületen végezhetünk ásatást.³² Ennek során vált világossá, hogy voltaképpen két egymásra épülő császárkori település maradványait találta meg Csallány Dezső. A korábbi falu leletanyagára a korong nélkül készített edények a jellemzőek, míg a később itt lakók készítették a korongolt, szürke árut.³³ Az viszont már a 60-as években is nyilvánvalóvá vált, hogy az a fajta kerámia, amely – akár a korai, akár a kései – településen Beregsurányban használatban volt, a Nyírség nyugati felére nem jellemző, ott legfeljebb szórványosan fordul elő. Ugyanakkor az Alföld egészén oly gyakori szarmata leletek – legyenek azok települések vagy temetők – a Nyírség keleti felén, a Szatmárban és a Beregben hiányoznak vagy ritkák.³⁴ A kétféle leletanyag közti határ nagyjából ott húzódik, ahol a Csörsz-árok vonala fut. E tekintetben szerencsés véletlen volt, hogy épp a 60-as évek végén indult meg – megénkben is – a Csörsz-árok módszeres kutatása.³⁵

Míg a leletanyag – mint láttuk – szépen szaporodott az 1950-es évektől, a publikációkról ez korántsem mondható el annak ellenére, hogy 1958-tól rendszeresen megjelent a Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, s Csallány Dezső elindította a Jósza András Múzeum Kiadványai sorozatot is.³⁶

Csallány Dezső 1972-ben ment nyugdíjba. Helyét előbb rövid ideig Dienes István, majd Németh Péter töltötte be, aki 1965 óta dolgozik a nyíregyházi múzeumban,³⁷ s aki az igazgatói állást 1974-től mind a mai napig betölti³⁸.

Németh Péter igazgatósága idején a császárkori kutatás új lendületet kapott. Megnövekedett a régész munkatársak száma (Varga Béla, Pappné Kurucz Katalin, Lőrinczy Gábor, a szerző, Almássy Katalin, hogy csak a hosszabb ideig a múzeumi szervezetünkben dolgozó régészeket említsem³⁹). Másrészt elkezdődött a korszak módszeres kutatása is, amit jól mutat, hogy – ahogyan Németh Péter fogalmazott 1986-ban a „Jósza András Múzeum tudományos műhelyéből került ki egy kandidátusi disszertáció” éppen ebből a témakörből.⁴⁰ Egy másik meghatározó munka is napvilágot látott ugyanebben az évben, nevezetesen Bóna István összefoglalója a megye régészeti emlékeiről.⁴¹

A nyíregyházi múzeum munkatársai mindinkább bekapcsolódtak a nemzetközi kutatásba is. Ennek legjobb példája az 1999-ben Nyíregyházán és Aszódon megrendezett rangos nemzetközi konferencia, melynek anyaga is megjelent.⁴² De említhetünk itt olyan publikációkat is, amelyek a megye

³⁰ Istvánovits 1998.

³¹ Sajnálattal kell megjegyezmem, hogy ennek a feltárásnak a színvonala messze elmaradt a kor nívója mögött. Így a publikálatlanul maradt mintegy 40000 tárgyat jelenleg csak hatalmas szórvány leletegyüttesként tudjuk kezelni.

³² A szerző és Almássy Katalin irányításával.

³³ Istvánovits 1997.

³⁴ E ritka szarmata leletek közé tartozik a Kisvárdai–Nagyboldogasszony utcában Németh Péter által feltárt temetőrészlet (Németh 1967.).

³⁵ Garam–Patay–Soproni 1983.

³⁶ A felsorolt ásatások közül mintaszerűen közzé tett a tiszaszlári (Kovalovszki 1980.) és publikált a tiszalöki (Méri 2000.). A többi ásatásra vonatkozóan lásd Istvánovits 1986. Kéziratban maradt Csallány Dezső összefoglaló monográfiája is a beregsurányi ásatásokról (Csallány é.n.).

³⁷ Csallány Dezső igazgató mellett Németh Péteren kívül rövid ideig régészként dolgozott itt Magyar Kálmán is.

³⁸ A kézirat 2002 év elején történt lezárása után Németh Péter nyugállományba vonult. Helyét a megyei önkormányzat Közgylése Dám László néprajzossal töltötte be.

³⁹ Rövidebb időt töltött el Tóth Katalin és Száraz Csilla.

⁴⁰ Istvánovits 1986. Németh Péter idézett mondata a védésen hangzott el.

⁴¹ Bóna 1986. Ugyanennek bővített és módosított kiadása Bóna 1993.

⁴² International... 2001.

területéről származó leletek értékelésével foglalkoznak vagy azokra is részletesen kitér.⁴³ Az érdeklődés csak részben köszönhető az újabb publikációknak. A tárgyak külföldi kiállításokon való bemutatásának legalább ekkora szerepe lehetett.⁴⁴

A régész-muzeológusok számának növekedése és a korszak specialistájának jelenléte a (szerző személyében) az ásatások és publikációk egész sorát eredményezte. Anélkül, hogy ezeket tételesen felsorolnám, röviden vázolólok, hogy hol tart jelenleg a kutatás.

A Felső-Tisza-vidék a császárkor időszakában különleges helyzetet foglalt el a Kárpát-medencén belül. A források alapján a dák állam részét képező vidékhez tartozott. Ennek ellenére az időszámításunk kezdetétől a II. század végéig, a nagy markomann–szarmata háborúig tartó időszak leletei területünkön rendkívül gyérek, s elsősorban a megye keleti felére korlátozódnak. Minthogy ettől az időszaktól kezdve a két terület – a Nyírség keleti felének, a Szatmárnak és a Beregnek, valamint a Nyírség nyugati felének – története kettévál, az alábbiakban én is külön tárgyalom.

Ami a keleti régiót illeti, annak vezérleteiként említhetjük az Almássy Katalin és a szerző által 1998–99-ben Csengersima–Határátkelő lelőhelyen feltárt⁴⁵ korai és késő császárkori teleprészetet,⁴⁶ a feljebb már tárgyalt beregsurányi ásatásokat, valamint két éremkincset. Az egyik Csenger–Halomdombról származik, ahol 16 db – Vespasianustól Traianusig tartó időszakban vert pénz került elő, a másik az 1972-ben talált tyukodi II. sz-i együttes.⁴⁷

A csengeri éremkincs talán összefüggésbe hozható a traianusi dák háborúkkal, melyek nyilvánvalóan meghatározták az általam tárgyalt vidék történetét ebben az időszakban. Azt előre kell bocsátanom, hogy temetkezést a császárkor időszakából a megyének erről a részéről egyelőre nem ismerünk, így csupán a telepletelek állnak rendelkezésünkre, ami alaposan megnehezíti az etnikai meghatározást. A telepobjektumok és a leletanyag alapján azonban talán nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy az I. század végétől dák, illetve a dákokra telepedő, s velük összeolvadó Przeworsk (vagyis germán) lakosság élt e vidéken.

A markomann háborúk eseményei nem kerültek el őket (lásd a tyukodi leletet!). A II. század végén – III. század elején bevándorló új germán hullám emlékei közé tartozik a fent említett, még Jósza András idején múzeumba került kékcsei és tiszakanyári lelet.⁴⁸

Nagyobb törés azonban e telepek életében csak a III. század végén következett be. Ekkor a gótok meg-megújuló nyomása következtében a rómaiak feladták a barbarikumba vízfejként kinyúló, s mindinkább védhetetlenné váló, közeli Dacia provinciát. Feltételezésem szerint valahonnan Porolissum környékéről ekkor vándorolhattak be olyan mesterek, akik már nem tudtak időben visszavonulni a Duna vonala mögött kialakított új Daciába, s így inkább a mi vidékünkön telepedtek le. Ők kezdték gyártani a pecsételt szürke árut, melyet Csengersimán nagy mennyiségű szemcsés, illetve festett, római jellegű kerámia kísért.

A Nyírség nyugati fele a források alapján az I. században ugyancsak dák uralom alatt állott. Ennek azonban még kevesebb nyoma van, mint a megye keleti felében. Az egyetlen lelőhely, amellyel kapcsolatban fölmerült az I. századi keltezés lehetősége, Kállósemjén–Forrás-tanya, melyet Almássy Katalin ásott 1996-ban.⁴⁹ Leletek hiányában ma még nem dönthető el, hogy a dákok politikai uralma alatt álló vidéket a kelták vagy a dákok lakták-e.

A kérdés annál is égetőbb, mivel a szarmaták jelenlegi ismereteim szerint csak a II. század végén szállták meg az Alföld irányából a Felső-Tisza-vidék egy részét. Erre utal legalábbis a legkorábbi szarmata leletek kronológiája.⁵⁰ Újabbán Nyíregyháza határában, az Ipari Park területén folytatott építést megelőző leletmentés során Kurucz Katalin tárt föl II. század végére keltezhető

⁴³ Pl a geszterédi leleteket újra feldolgozó már említett Carnap-Bornheim 2001. vagy Godlowski 1993.

⁴⁴ Pl. Germanen... 1988. 219–222., Reitervölker... 1996. 113–116.

⁴⁵ Külön ki kell emelnem, hogy ezen a helyen sikerült először megvalósítanunk egy gyümölcsöző együttműködést a szatmárnémeti múzeum munkatársaival, hisz ugyanennek a császárkori településnek folytatását az államhatár másik oldalán, Petén is sikerült megszondáznai, s a két ásatást közösen felmérnünk az összesítő térképre. A leletek feldolgozását is közösen tervezzük.

⁴⁶ Előzetes közlése Istvánovits 2004.

⁴⁷ Istvánovits 2002.

⁴⁸ Kisvárdai határában, a TV-toronynál került elő az egyetlen olyan vandálnak meghatározható sírlelet, melynek lelőhelyét pontosan sikerült lokalizálni. Ezen a helyen hitelesítő ásatással próbálkoztam, azonban további sírokra nem bukkantunk. A leletek viszonylag alacsony száma arra utal, hogy a megszálló vandálok létszáma nem lehetett túl magas.

⁴⁹ Almássy 2001. 53.

⁵⁰ Istvánovits 1984/86.

temetkezéseket.⁵¹ Ettől az időszaktól kezdve a szarmaták sűrű településhálózatával számolhatunk a megye nyugati felén.

A leletanyagban jelentős változás a IV. század végén mutatható ki. Az új típusú temetőik és települések létét a Tiszadob–Szigeten feltárt temető,⁵² illetve a Tiszavasvári–Városföldje–Jegyzőtagban feltárt településrészlet⁵³ fémjelzi. A tiszadobi temető véleményem szerint egy olyan új iráni népesség hagyatéka, amely a szarmata beháborúkkal összefüggésben került ide. A hozzá hasonló IV. század végi temetők a Csörsz-árok mentén sorjázhatnak (Tiszakarád, Tiszavalk, Szihalom, Mezőszemere, Újhartyán).⁵⁴ A csoport körülhatárolása az 1990-es évek új eredményei közé tartozik. A tiszavasvári telepet egy cikádafibula keltezi az V. századra. Az itt előkerült leletek meghatározása ugyancsak fontos előrelépést jelent a kutatásban, mivel jó néhány cserép nagyon hasonló az Árpád-koriakhoz, s így a zart együttesek vizsgálata teszi lehetővé, hogy a jövőben el tudjuk különíteni a két időszak kerámiáját.

Végül néhány szó a jövőről! A szarmata leletek zömét a telepanyagok teszik ki. Ezek túlnyomó többsége máig publikálatlan. Ez már csak azért is gondot jelent, mert az elmúlt évtized történései megmutatták, hogy hazánkban a régészet új irányban indult el. A nagyberuházásokat megelőző leletmentések során 10, sőt lassan 100 ezres nagyságrendben kerülnek elő leletek. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is tervezik az M3-as autópályát és a Nyíregyházát elkerülő utat. Ezek régészeti mentése során feltehetőleg ugyancsak hatalmas mennyiségű tárgyra számíthatunk, új feltárásokra és új eredményekre. Elengedhetetlen azonban az új módszerek kidolgozása, ami lehetővé teszi az egyre nagyobb mennyiségű leletanyag – és a növekvő mennyiségű, s lassan áttekinthetetlenül váló szakirodalom – feldolgozását, értékelését.

A kéziratot 2002- ben zártam le. Azóta valóban sor került a fent említett nagy volumenű feltárásokra, elsősorban az M3 autópályára, illetve a hozzá csatlakozó Nyíregyházát keletről elkerülő út nyomvonalán. Ezt a munkát önrőből már nem tudtuk volna elvégezni, így egyfelől a múzeumban dolgozó hazai régészek létszámát bővítettük, másfelől a szatmárnémeti múzeum segítségét kértük. A Románia különböző városából érkező 17 főnyi régészcsapat segítségével nélkül a 34,2 km-nyi szakaszon 45 lelőhelyet aligha tudtuk volna feltárni. Az előkerült objektumok között – természetesen – a legnagyobb hányadot a császárkoriak jelentik. Ha csupán a szarmata sírokat vesszük figyelembe, ezek száma is több száz. Így a Jósza András Múzeum és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei császárkori kutatás történetében mindenképpen új fejezet kezdődött. Ennek értékelése azonban már egy másik dolgozat témája.

Bibliográfia

- Almássy 2001: K., Almássy: *New data on the Celto-Dacian relationship in the Upper Tisza Region*. In: INTERNATIONAL... 2001. p. 45–55.
- ARANYAK 1997: Almássy Katalin – S. Csernák Zsuzsanna – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin – Lőrinczy Gábor – Németh Péter – Ulrich Attila – Vörös István: *Aranyak a Jósza András Múzeumban. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán I*. Szerk. Almássy Katalin – Istvánovits Eszter – Kurucz Katalin. Nyíregyháza 1997.
- Bóna 1986: I., Bóna: *Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X*. Szerk. Entz Géza Akadémia Kiadó, Budapest 1986. p. 15–91
- Bóna 1993: I., Bóna: *A bonfoglalás előtti kultúrák és népek*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Történelem és kultúra. Szerk. Cserenyák László. Nyíregyháza 1993. p. 63–137.
- Carnap-Bornheim 2001: C., von Carnap-Bornheim: *Das Waffengrab von Geszteréd (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg) aus „germanischer“ Sicht*. In: INTERNATIONAL... 2001. p. 125–138.
- Csallány 1958: D., Csallány: *Hammasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén. [Die hunnenseitlichen Brand- und Skelettgräber in dem Gebieten am oberen Lauf der Theiss.]* In: HOME II. 1958, p. 83–99.
- Csallány é.n.: D., Csallány: *Die Töpfersiedlung von Beregsurány im spät-kaiserzeitlichen Barbaricum*. Kézirat a Jósza András Múzeum adattárában.
- Garam – Patay – Soproni 1983: É., Garam – P., Patay – S., Soproni: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*. In: RégFüz II. 23. 1983.
- Germanen...1988: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerverwanderungszeit*. Hrsg. Gerhard Bott. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg- Frankfurt 1988.

⁵¹ Köszönöm Kurucz Katalinnak, hogy anyagát megnézhettem.

⁵² Istvánovits 1993.

⁵³ Istvánovits 1999.

⁵⁴ Legutóbb Istvánovits 1998. – a további szakirodalommal.

- Godlowski 1993: K., Godlowski: *Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken – Einwanderungen, politische und militärische Kontakte.* In: Specimina Nova 1993. Pécs 1994, p. 65–89.
- Hampel 1871: J., Hampel: *A Szabolcsmegyei Múzeum egyszersmind rövid utalással vidéki múzeumok berendezésére.* Kiadja Aigner Lajos, Pest 1871.
- International... 2001: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D.* Múzeumi Füzetek 51. – Jósza András Múzeum Kiadványai 47. Ed. Eszter Istvánovits – Valéria Kulcsár. Aszód–Nyíregyháza 2001.
- Istvánovits 1984/86: E., Istvánovits: *A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból.* [The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári.] In: NyJAMÉ XXVII–XXIX. 1984/86. (1990), p. 83–133.
- Istvánovits 1986: E., Istvánovits: *Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés,* Budapest 1986.
- Istvánovits – Kulcsár 1987/89: E., Istvánovits – V., Kulcsár : *Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban.* [Pogrebenjija sz umbonami v Barbarikume Karpatszkoovo basszejna k vosztoku ot Dunaja. Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpatenbeckens.] In: NyJAMÉ XXX–XXXII (1987–1989) 1992. p. 47–96.
- Istvánovits 1990/92: E., Istvánovits: *Az apagyai császárkori telep.* [Die kaiserzeitliche Siedlung in Apagy.] In: NyJAMÉ XXXIII–XXXV. (1990–1992.) 1993. p. 9–31.
- Istvánovits 1993: E., Istvánovits: *Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob–Sziget.* In: ActaArchHung. XLV. 1993. p. 91–146.
- Istvánovits 1997: E., Istvánovits: *Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman age population of the Upper Tisza region.* / *Câteva observații în legătură cu determinarea etnică a populației din regiunea Tisei Superioare și a evoluției ei cronologice.* In: AMP XXI. 1997. p. 717–742.
- Istvánovits 1998: E., Istvánovits: *Adatok az Észak-Alföld IV. század végi – V. század eleji lakosságának etnikai meghatározásához.* *Angaben zur ethnischen Bestimmung der Bevölkerung in der nördlichen Tiefebene am Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts.* In: MFMÉ–Stud.Arch IV. 1998. p. 309–324.
- Istvánovits 1999: E., Istvánovits: *Tiszavasvári–Városföldje–Jegyző-tag.* *A settlement of the 5th century.* [Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén.] In: NyJAMÉ XLI. 1999. p. 173–254.
- Istvánovits 2002: E., Istvánovits: *Römische Münzen im oberen Theißgebiet.* In: Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník. Hrsg. Klára Kuzmová – Karol Pieta – Ján Rajtár. Communicationes Instituti Archaeologici Nitrensis Academiae Scientiarum Slovacae V. Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nitra 2002. p. 275–285.
- Istvánovits 2004: E., Istvánovits: *Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza region.* In: Študijné Zvesti 36. 2004. p. 219–228
- Jósza 1897: A., Jósza: *Szabolcsmegyei őshalmok.* In: AÉ XVII. 1897. p. 318–325.
- Jósza 1899: A., Jósza: *Szabolcsvármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyainak ismertetése.* Pringer Nyomda, Nyíregyháza 1899.
- Jósza 1900: A., Jósza : *Szabolcs vármegye őstörténete.* In: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs Vármegye Monográfiája. Szerk. Borovszky Samu. Apolló Irodalmi Társaság, Budapest 1900. 369–397.
- Jósza 1915: A., Jósza: *Ásatások a Gávai Katóbalmon és környékén.* AÉ, XXXV. 1915. 197–210.
- Jósza 1958A: *Jósza András (1834–1918) irodalmi munkássága.* Jósza András Múzeum Kiadványai 1. Összeállította Csallány Dezső. Budapest 1958.
- Jósza 1958B: *Jósza András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1889–1900).* A Jósza András Múzeum Kiadványai 2. Összeállította: Csallány Dezső. Múzeum Központi Propaganda Irodája, Budapest 1958.
- Jósza 1968: *Jósza András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1901–1907).* A Jósza András Múzeum Kiadványai 5. Összeállította: Csallány Dezső. Nyíregyháza 1968.
- Jósza 1978: *Jósza András régészeti és múzeumi vonatkozású cikkei (1908–1918)* A Jósza András Múzeum Kiadványai 13. Összeállította: Csallány Dezső. Nyíregyháza 1978.
- Kiss 1965: L., Kiss : *A Szabolcs Vármegyei Múzeum története 1868–1918.* Múzeumtörténeti sorozat 2. 1965.
- Kovalovszki 1980: J., Kovalovszki: *Telepátások Tiszaeszlár–Bashalmon (Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század).* [Siedlungsgrabungen in Tiszaeszlár–Bashalom (Bronzezeit, 3.–4. und 11.–13. Jahrhundert.)] FontesAH 1980.
- Kovrig 1951: I., Kovrig: *A tiszalöki és a mádi lelet.* [Nabodki v sz. Tiszalok i Mad.] In: ArchÉrt 78. 1951. 113–120.
- Méri 2000: I., Méri: *Egy Árpád-kori magyar falu leletmentő ásatása Tiszalök–Rázom, 1950–53. A szöveget gondozta és a rajzokat készítette Kovalovszki Júlia.* Opuscula Hungarica II, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 2000.
- Németh 1967: P., Németh: *Kisnárdá–Nagyboldogasszony u. 34.* In: RégFüz I. 20. 1967. p. 56.
- Németh 1981: P., Németh: *Kiss Lajos, a múzeumigazgató. 100 éve született Kiss Lajos.* In: SzSzBSz XVI: 1. 1981. p. 42–48.
- Németh 1993: P., Németh: *A 125 éves Jósza András Múzeum történetéből.* In: SzSzBSz XXVIII: 4. 1993. p. 359–365.
- Párducz 1941: M., Párducz: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I.* [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I.] ArchHung. XXV. 1941.
- Párducz 1944: M., Párducz: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II.* [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II.] ArchHung. XXVIII. 1944.

- Párducz 1950: M., Párducz: *A szarmatakör emlékei Magyarországon III.* [Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III.] ArchHung. XXX. 1950.
 Pető 1971: M., Pető: *Szarmata kori ásólelet Orosról.* [Sarmatian period spades from Oros.] In: FA XXII. 1971. p. 29–34.
 Reitervölker...1996: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren.* Burgenländische Landesausstellung 1996. Begleitbuch und Katalog. Eisenstadt 1996.
 Rómer 1868: F., Rómer: *A geszterédi ásatások és a szabolcsmegyei múzeum.* In: AÉ 1. 1869. p. 181–185.
 Rómer 1871: F., Rómer: *Képes Kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárában.* Athenaeum Nyomda, Pest 1870.

*Istoricul cercetărilor de epocă romană în județul Szabolcs-Szatmár-Bereg
 (Rezumat)*

În acest studiu sunt prezentate cercetările de epocă romană efectuate de muzeul Jósza András din Nyíregyháza în județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, începând cu săpăturile din 1868 de la Geszteréd până la săntirele de salvare din ultimii ani de pe traseul autostrăzilor.

*Die Geschichte der kaiserzeitlichen Forschung im Bezirk Szabolcs-Szatmár-Bereg
 (Zusammenfassung)*

In diesem Aufsatz hat die Verfasserin die kaiserzeitlichen Forschungen des Nyíregyházi Jósza András Museums dargestellt, angefangen mit den Ausgrabungen aus dem Jahr 1868 aus Geszteréd bis zu den großflächigen Rettungsgrabungen an der Autobahn aus den letzten Jahren.

Képek

1. kép A geszterédi leletek a Magyar Nemzeti Múzeum 1870-es katalógusában (RÓMER 1871.)
2. kép A tiszakanyári lelet Jósza András rajzos leírókartonján
3. kép A tiszakanyári lelet Jósza András rajzos leírókartonján

